

HÂCÛ-Yİ KİRMÂNÎ'NİN RUBAİLERİNDE ŞAHSİYETLER

Yasemin YAYLALI*

Öz: Hâcû, İran'ın Hicri sekizinci asır büyük şair ve âriflerindedir. Eserlerinden iyi bir eğitim gördüğü, özellikle astronomi alanında bilgi sahibi olduğu anlaşılan Hâcû, şiirlerinde asrının ilimlerine yer vermiş; satranç, mantık, felsefe, musiki vb. ilimlerin ıstılahlarını kullanmıştır. Eserlerinde din dışı konular ile tasavvufî ve hikemî meseleleri büyük bir ustalıkla bağdaştırmış; en çok başarı gösterdiği gazel tarzında Sâdî ile Hâfız arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Söz konusu çalışmada Hâcû'nun Divan'ında yer alan rubailer Farsçadan Türkçeye çevrilmiş ve bunlar içerisinde tarihî, mitolojik ve dinî şahsiyetler ile aşk hikâyelerinin kahramanlarına yer verilerek incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde Hâcû'nun bu rubailerde tarihî, mitolojik ve dinî şahsiyetler ile aşk hikâyelerinin kahramanlarına nasıl ve ne şekilde yer verdiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rubai, Tarihî ve mitolojik şahsiyetler, Peygamber.

PERSONALITIES IN THE RUBAIES OF KHWAJU KERMANI

Abstract: Khwaju is one of the great poets and wises of Iran in the 8th century Hijri. As known from his works that he had a good education and knowledge especially in the field of astronomy; Khwaju incorporated sciences of that century into his poems and used scientific terms such as chess, reason, philosophy and music. He associated non-religious matters with sufistic and philosophic matters in his works with a great mastery and he took over a bridge between Saadi and Hafez in the style of ghazel he liked best. In mentioned study, The rubaies taking the place in Khwaju's collected poems are translated from Persian into Turkish and those including historic, mythologic and religious personalities and the heroes of love stories have been examines. In the result of this study, it was indicated that how Khwaju took the place historic, mythologic and religious personalities or the heroes of love stories in these rubaies.

Keywords: Rubaie, historic and mythologic personalities, prophet.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü (yasemin_yaylali@hotmail.com).

Giriş

Kemâlüddîn Ebü'l-Atâ Mahmûd b. Alî b. Mahmûd Mürşidî-yi Kirmânî, İran'ın Hicri sekizinci asır büyük şair ve âriflerindedir.¹ 689/1290 yılında Kirmân'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mahmûd olup şiirlerinde Hâcû mahlasını kullanmıştır.² Nahlbend-i şuarâ, Hallâku'l-meânî, Melikü'l-fudalâ lakapları; Mürşidî ve Kirmânî nisbeleriyle anılmıştır. Eserlerinden iyi bir eğitim gördüğü, özellikle astronomi alanında bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır.³ Hâcû tahsilini tamamladıktan sonra Kirmân'dan ayrılıp uzun seyahatlere çıkmıştır.⁴ Bir süre Şirâz'da kaldıktan sonra Kâzerûn'a gitmiş ve orada Şeyh Emînüddin Muhammed-i Kâzerûnî'ye; daha sonra ise Simnân'da Alâüddevle-i Simnânî'ye intisap etmiştir.⁵

718-737 (1318-1336) yılları arasında Irâk-ı Arab, Huzistan, Azerbaycan, Bağdat, Mısır, Suriye ve Filistin'i gezmiş; 732 (1331-1332) yılında Bağdat'ta yazdığı *Hümâ vü Hümâyûn* adlı eserini sunacağı İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın ölmesi üzerine onun yerine geçen Arpa Han'a takdim etmiştir.⁶ Hâcû 738/739 (1337/1338) yılında Kirmân'a geri dönmüş ve hayatının son yıllarını Kirmân ve Şirâz'da geçirmiş ve Şirâz'da vefat etmiştir. Yazdığı şiirler karşılığında aldığı caizelerle geçinen Hâcû, başta hükümdarlar olmak üzere yüzden fazla kişiyi övmüş; Mürşidiyye tarikatının kurucusu Şeyh Emînüddin Muhammed-i Kâzerûnî gibi sûfiler hakkında da kasideler yazmıştır.⁷

Hâcû'nun kasidelerindeki tarzı muhtelif olup, bir kısmı Hâkânî'nin tarzına benzemektedir. Bazıları sebk-i Horâsânîye yakın olmakla birlikte geneline bakıldığında sebk-i Irâkî göze çarpmaktadır. Gazelde ise kendine has bir üslubu vardır. Gazellerinin çoğundaki ıstılah ve terkipleri diğer şiirlerinde görülmemektedir. Bunlarda Sâdî'nin tarzına yakın olmakla beraber bu benzerlik lafız ve mana bakımındandır.⁸ Hâcû eserlerinde din dışı konular ile tasavvufî ve hikemî meseleleri büyük bir ustalıkla bağdaştırmış; en çok başarı gösterdiği gazel tarzında Sâdî ile Hâfız arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Mesnevi de

¹ Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, Tahran 1366 hş., III, s.886.

² Hâcû-yi Kirmânî, *Dîvân-ı Kâmil-i Hâcû-yi Kirmânî* (tsh. Sa'îd-i Kânî'î), Tahran 1374 hş., s. 5.

³ A. Naci, Tokmak, "Hâcû-yi Kirmânî", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, s. 520.

⁴ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretu'ş-şuarâ*, Tahran 1382 hş., s. 249.

⁵ Kirmânî, *a.g.e.*, s. 6-7.

⁶ Safâ, *a.g.e.*, III, s. 889.

⁷ Tokmak, *a.g.m.*, XIV, s. 520-521.

⁸ Kirmânî, *a.g.e.*, s. 11-12.

kendine özgü bir tarzı olmakla birlikte Firdevsî ve bilhassa Nizâmî'nin etkisinde kalmıştır.⁹

Kaside, gazel, kıta, terci-i bend, terki-i bend ve rubailerinden oluşan Sanâiyü'l-kemâl ve Bedâiyü'l-cemâl adlı iki bölümden oluşan bir *Divân*'ı vardır.¹⁰ 9000 beyitten oluşan *Divân*'ın birinci bölümündeki gazeller Seferiyyât ve Hazeriyyât; ikinci bölümdekiler ise Şevkiyyât adlarıyla anılmaktadır.¹¹

Hâcû, çeşitli konuları içeren mesnevilerini oluştururken Nizâmî ve Firdevsî'den etkilenmiştir. *Hümâ vü Hümâyûn* 732 (1331/1332) yılında mütekarib bahrinde yazılmış, 4407 beyitten oluşan âşıkane bir mesnevidir. *Gül ü Nevruz* 742 (1342) yılında hezec bahrinde 5302 beyitten oluşan âşıkane bir mesnevidir ve Nizâmî'nin *Husrev ü Şîrin* mesnevisine nazire olarak yazılmıştır.¹² *Ravzatü'l-envâr* Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr* mesnevisi örnek alınarak 743 (1342) yılında yazılan, yirmi bölümden oluşan tasavvufî, dinî ve ahlâkî nitelikli bir mesnevidir. *Kemâlnâme* 744 (1343) yılında hafif bahrinde yazılıp Fars hükümdarı Ebû İshak'a ithaf edilen tasavvufî ve ahlâkî bir mesnevidir. *Gevhernâme* 1022 beyitlik hezec bahrinde tasavvufî ve ahlâkî konuları içeren, Muzafferîlerden Emir Mübârizüddin Mahmud ve onun veziri için kaleme alınmıştır. Hâcû'nun hamsesini oluşturan bu beş mesnevisi dışında *Sâmnâme* ve *Mefâtihu'l-kulûb* adlı iki manzum eseri daha vardır. *Sâmnâme* Firdevsî'nin *Şahnâme*'si taklit edilerek oluşturulan hamasî ve âşıkane tarzda bir eser olup, Ebü'l-Feth Mecdüddin Mahmud'a sunulmuştur. *Mefâtihu'l-kulûb* ise Hâcû tarafından Emir Mübârizüddin için kendi şiirlerinden derlenmiş bir müntehabdır.¹³

Hâcû'nun bunlar dışında 748 (1347) yılında kaleme alınan Kâbe'yi ziyaretini anlatan *Risâletü'l-bâdiye*; Emir Mübârizüddin adına yazılan kılıç ve kalemin münazarasını anlatan *Risâle-i Seb'u'l-mesânî* ve *Münâzara-i Şems ü Sehâb* adlı mensur eserleri bulunmaktadır.¹⁴

Söz konusu çalışmada Hâcû'nun *Divân*'ında bulunan rubaileri incelenmiştir. *Divân*'ın Sanâiyü'l-kemâl bölümündeki 315 ve Bedâiyü'l-cemâl bölümdeki 117

⁹ Tokmak, a.g.m., XIV, s. 521.

¹⁰ Safâ, , a.g.e., III, s. 897.

¹¹ Tokmak, a.g.m., XIV, s. 521.

¹² Safâ, , a.g.e., III, s. 897-898.

¹³ Tokmak, a.g.m., XIV, s. 521.

¹⁴ Safâ, , a.g.e., III, s. 901.

rubai Farsçadan Türkçeye çevrilerek bunlardan tarihî, mitolojik, dinî şahsiyetler ve aşk hikâyelerinin kahramanlarının ismen zikredildiği rubailer kullanılmıştır.

Hâcû bu rubailerde tarihî, mitolojik, dinî şahsiyetlere ve aşk hikâyelerinin kahramanlarına kimi zaman ismen zikrederek, kimi zaman onların öne çıkan, meşhur olan özelliklerine ve onlarla ilgili olaylara telmih yaparak; kimi zaman ise iktibaslarla bulunarak yer vermiştir. Hâcû'nun rubailerinde yer alan şahsiyetler üç grupta kategorize edilmiştir:

1. Tarihî ve mitolojik şahsiyetler

2. Dinî şahsiyetler

- a. Peygamberler
- b. Dört Halife
- c. Diğer Dinî şahsiyetler

3. Aşk hikâyelerinin kahramanları

1. Tarihî ve Mitolojik Şahsiyetler:

Hâtem: Hâtem-i Tâî, Tâý kabilesine mensup Cahiliye dönemi Arapların cömertlerindedir. Cömertliğiyle tanınmıştır.¹⁵ Medine ve Şam arasındaki Neced'de doğmuş ve aynı yerde ölmüştür. Arap, Fars, Türk ve Hint edebiyatlarında ona nispet edilen birçok hikâyeye bulunmaktadır. Fars edebiyatında cömertliğiyle ünlenmiştir; Arap edebiyatında ise eli açıklığı yanında cesaretiyle de meşhurdur.¹⁶

Ferîdûn: Pişdâdî hanedanının altıncı hükümdarıdır. Beş yüz yıl hüküm sürmüştür.¹⁷ Cemşîd'den sonra tahta geçmiş, İran'ın en büyük hükümdarlarından ve mitolojik kahramanlarından.¹⁸ Şahnâme'de Cemşîd'in soyundan ve Atbîn'in oğlu olarak geçmektedir. İslami kaynaklarda adaletiyle övülmüştür.¹⁹

Hâcû, bir rubaisinde bu duruma serzenişte bulunarak Hâtem'in ve Ferîdûn'un isimlerini zikreder:

¹⁵ Sîrûs-i Şemîsâ, **Ferheng-i Telmîhât**, Tahran 1386 hş., s. 261.

¹⁶ Muhammed Ca'fer Yâhakkî, **Ferheng-i Esâfir ve Dâstân-i Vârehâ der Edebiyyât-i Fârsî**, Tahran 1386 hş., s. 310.

¹⁷ Şemîsâ, **Ferheng-i Telmîhât**, s. 503.

¹⁸ Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, İstanbul 2008, s. 307.

¹⁹ Yâhakkî, **a.g.e.**, s. 433-434.

جامه گرو باده کن و جام طلب
رو داد و دهش ز اهل اسلام طلب

گر پخته ای ای خواجه می خام طلب
تا چند ز حاتم و فریدون گویی

Ey efendi eğer pişmişsen ham şarabı iste, elbiseni şaraba rehin ver ve kadehi iste!

*Ne zamana kadar Hâtem ve Ferîdûn'dan bahsedeceksin? Git, İslam ehlerinden adalet ve ihsan iste!*²⁰

Dârâ: Erdeşîr-i Dırâzdest'in oğlu ve on dört yıl boyunca İran'a hükmeden Ahâmeniş kralıdır. İskender ile yaptığı üç savaşta da yenildiğinden Kirmân'a kaçmıştır.²¹ Üçüncü Darius olarak da bilinen Dârâ, daha sonra hizmetkârları Cânûsyâr ve Mâhyâr tarafından suikasta uğramıştır.²² Ölümünden önce yanına gelen İskender'e vasiyet etmiş ve kızını eş olarak vermiştir.²³ Dârâ azamet ve ihtişamıyla meşhur olmuştur.²⁴

Behrâm: I. Yezdicerd'in oğlu on beşinci Sasani hükümdarıdır. Sürekli yaban eşiği avına çıktığından Behrâm-ı Gûr olarak da bilinmiştir.²⁵ Behrâm, içkiye, eğlenceye düşkünlüğü ve cömertliğiyle meşhur olmuştur. Hâkimiyeti süresince barış ve huzuru sağlayan Behrâm, yaban eşiği avı sırasında bir çukura düşmüş ve ortadan kaybolmuştur.²⁶ Fars edebiyatında halkını koruması ve onlara iyilik yapmasıyla ünlenmiştir.²⁷

Hâcû, Dârâ'nın ve Behrâm'ın ismine onların ihtişam ve azametini hafife alarak değinir:

بهرام ترا چاکر و دارا بنده
کاقبال تو اش روان کند با بنده

ای لفظ ترا لؤلؤ لالا بنده
دینار که سکه اش درستست بگو

Ey lafzına parlak incinin köle olduğu, Behrâm senin hizmetçin ve Dârâ senin kölen.

²⁰ Kirmânî, a.g.e., s. 491.

²¹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 233.

²² Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 300.

²³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2002, s. 116.

²⁴ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 301.

²⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 148.

²⁶ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 190.

²⁷ Mehmet Vanlıoğlu - Mehmet Atalay, *Edebiyat Lügati*, Erzurum 1994, s. 28.

*Tam ayarlı altına söyle de senin ikbalin onu ben kulla yoldaş etsin.*²⁸

Cem: Pişdâdiler hanedanlığının dördüncü hükümdarı olup Cem, Cemşâsp, Cemşîd ve Cemşîdûn adlarıyla da bilinmiş; yedi yüz yıl hüküm sürmüştür.²⁹ Yün eğirme ve elbise dikmeyi, gemi yapımını ve kullanımını halka öğretmiştir.³⁰ İlk defa demiri eritmiş, ondan silah yapmış, şarabı icat etmiş, hamamı yaptırmış ve daha birçok şeyi bulmuştur.³¹ Şahnâme'de ilk hükümdar olarak geçen Cemşîd, her şeyi gösteren Câm-ı Cem adlı kadehi, mücevherlerle süslenmiş Taht-ı Cem, Evreng-i Cem vb. adlarıyla bilinen tahtı ve yüzüğüyle bilinmiştir.³²

Cem, saltanatından üç yüz yıl geçtiğinde ve dünya artık canlılara dar geldiğinde meşhur altın yüzüğüyle yeryüzünü genişletmiş ve bu işi üç kez yapmıştır.³³ Hâcû, hakkında daha birçok rivayetin bulunduğu Cem'den, ismine ve yüzüğüne telmihte bulunur:

ای خاتم ملکت بقار اجم تو وی گوهر درج کبری ارا یم تو
آن نیست که هست داخل عالم ما و آن هست که نیست غافل از عالم تو

Ey beka ülkesinin yüzük kaşının Cem'i olan sen ve ey Kibriya kutusunun incisinin denizi olan sen,

*Biz bu âlemde varız ama aslında yokuz, sen bu âlemde olmasan da bu âlemden habersiz değilsin.*³⁴

Kisrâ: İran hükümdarlarına verilen bu lakap ilk defa Sasani imparatorluğunun ilk büyük hükümdarı Nûşîrevân için kullanılmıştır. Adaletiyle ünlü olan Kisrâ'nın sarayının ismi de Tâk-i Kisrâ'dır.³⁵ Hâcû, Kisrâ kelimesini hem hükümdar anlamında hem de Nûşîrevân'a telmihte bulunmak için kullanmıştır. Hâcû, bir güzeli seven ve ona bağlanan âşığın Kisrâ gibi büyüklük ve yücelik kazanacağına vurgu yapar:

²⁸ Kirmânî, a.g.e., s. 521.

²⁹ Yıldırım, Nimet, *İran Mitolojisi*, İstanbul 2012, s. 466.

³⁰ Yâhakkî, a.g.e., s. 293.

³¹ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 239.

³² Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 205-206.

³³ Yâhakkî, a.g.e., s. 293.

³⁴ Kirmânî, a.g.e., s. 520.

³⁵ Pala, a.g.e., s. 289.

گر بگذری از جهان جهانی ارزی
کسری تویی ار مهر نگارین ورزی

تا چند چو خور بر سر عالم لرزی
خسرو تویی ار شکر شیرین بوسی

Ne zamana kadar güneş gibi âlemin üzerinde titrersin? Eğer bu cihandan geçersen, bir cihana değersin.

*Husrev sensin eğer Şirin'in şeker dudağını öpersen, Kısra sensin eğer bir güzeli seversen.*³⁶

Kâvûs: Kâvûs ya da Keykâvûs, Keyaniler döneminin ikinci ve en önemli hükümdarıdır.³⁷ Avesta'da Keykubâd'ın yetenekli, çok güçlü ve ferr sahibi oğlu olarak geçmektedir. Yüz elli yıl hüküm sürmüştür.³⁸ 5. Yeşte göre bin sığır ve on bin koyunu yeryüzünün en güçlüsü olmak; devler ve perileri yenmek için Nâhîd'e adamıştır. Zerdüşt kökenli rivayetlere göre de ölümsüz olarak yaratılmış; ancak şeytana uyup günah işlediği için bu özellik elinden alınmıştır.³⁹ Dînkert'e göre de şeytanın kandırmasıyla tahtının ayaklarına kartalları bağlayarak göklere çıkmak istemiştir. Kâvûs defalarca Rüstem'in başına iş açmış ve Rüstem birçok kez onu kurtarmıştır. Ömrünün sonlarında padişahlığı bırakmış ve torunu Keyhüsrev'i şahlığa getirmiştir.⁴⁰ Hâcû, Fars edebiyatında tüm güç ve yeteneklerine karşın şairlerce daha çok dünya karşısındaki acizliğine değinilen Kâvûs'un⁴¹ ismine, yüceliğine telmihte bulunmuştur:

طاوس حدایق جمالست جمال
زانروی که او را به کمالست جمال

کاوس سرادق جلاست جمال
از عین کمال دور بادا حسنش

Yücelik sarayının Kâvûs'u dur cemal, güzellik bahçelerinin tavusudur cemal.

*Onun güzelliği kem gözden uzak olsun; çünkü onun güzelliği kemalindedir.*⁴²

2. Dinî Şahsiyetler:

a. Peygamberler:

³⁶ Kirmânî, a.g.e., s. 527.

³⁷ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 521.

³⁸ Yâhakkî, a.g.e., s. 657.

³⁹ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 468.

⁴⁰ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 522.

⁴¹ Yâhakkî, a.g.e., s. 658.

⁴² Kirmânî, a.g.e., s. 513.

Âdem: İlk insan, insanoğlunun atası ve ilk peygamberdir.⁴³ Allah, Âdem'i topraktan yaratmıştır.⁴⁴ Âdem'in yaratıldığı madde ayetlerde toprak, çamur, süzme çamur ve kurumuş çamur gibi farklı terimlerle anlatılmıştır.⁴⁵ Allah, Âdem'i yarattıktan sonra ona kendi ruhundan üflemiştir.⁴⁶ Hâcû, Âdem'in topraktan yaratılmış olmasına ve ona Allah tarafından ona üflenene ruha (nefese) telmihte bulunur:

ای بنده درگاه تو هر آزادی هر ذره سنگی ز غمت فرهادی
وی در ره وحدت تو آدم خاکی وز گلشن قدرت تو عیسی بادی

Ey her özgürün senin dergâhına köle olduğu, her bir taşın zerresinin senin gamından Ferhâd olduğu,

*Ve ey senin vahdet yolunda Âdem'in toprak, kudret gülşeninde İsa'nın rüzgâr olduğu!*⁴⁷

ای بسته دم عیسی مریم دم تو تو همدم آدمی و آدم دم تو
دم در کش از آنک شمع ایوان وجود وایسته یک دمست و آن دم دم تو

Ey senin nefesinin Meryem oğlu İsa'nın nefesini kapattığı, sen Âdem'in arkadaşısın ve Âdem senin nefesin.

*Sus; çünkü varlık eyvanının mumu bir nefese bağlıdır ve o nefes senin nefesindir.*⁴⁸

تو کعبه قدسی و روان زمزم تو تو قبله عالمی و دل عالم تو
گر آدم و عیسی دم از آن دم زده اند تو آدم این دمی و عیسی دم تو

Sen kutsal Kâbe ve sen akan zemzem, sen âlemin kıblesi ve gönül senin âlemin.

*Eğer Âdem ve İsa o nefesten bahsederlerse, sen bu nefesin Âdemisin ve İsa senin nefesin.*⁴⁹

⁴³ Yâhakkî, a.g.e., s. 289.

⁴⁴ M. Asım Köksal, **Peygamberler Tarihi I-II**, Ankara 2013, s. 45.

⁴⁵ Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, s. 47.

⁴⁶ Şemîsâ, **Ferheng-i Telmîhât**, s. 68.

⁴⁷ Kirmânî, a.g.e., s. 525.

⁴⁸ Kirmânî, a.g.e., s. 520.

Dâvud: İsrailoğullarına Zebûr ya da Mezâmîr adlı kutsal kitap ile gönderilen peygamberdir.⁵⁰ Peygamberlik ve hükümdarlığı şahsında birleştirmiştir.⁵¹ Sesinin güzelliği ile meşhur olan Dâvud peygamberin⁵², eliyle demiri yumuşatıp zırh yapması önemli özelliklerindedir.⁵³ Hâcû, Dâvud peygamberin zırh yapışına telmihte bulunur:

هر چند که در قصد دلی مقصودی ای آنکه به رخ آتش و گیسو عودی
سازند بر آتش زره داودی دیوان سایمانی و زلفت چون باد

Ey yanağı ateş ve saçı tütsü olan, gerçi yürek seni kastediyorsa da

*Süleyman'ın divanı ve senin saçın, rüzgâr gibi ateş üzerinde Dâvud'un zırhını yaparlar.*⁵⁴

Süleyman: Dâvud peygamberin oğlu olan Süleyman, İsrailoğullarının büyük peygamber ve hükümdarlarından. İhtişamı ve adil yargılama ve hükümdarlık yetenekleriyle ön plana çıkan Süleyman peygamberin mülkü dillere destan olmuştur.⁵⁵ Allah tarafından cinler, periler, insanlar ve diğer canlılar birer ordu olarak ona hizmetle görevlendirilmişlerdir. Rüzgâr da onun emri altına verilmiş ve Süleyman onu haberleşme aracı olarak kullanmıştır.⁵⁶ Süleyman'ın üzerinde İsm-i azam yazılı olan yüzüğüyle cin, peri ve şeytanlara hükmetmiştir.⁵⁷ Hüdhüd adlı kuşu Sabâ melikesi Belkîs'e onun mektuplarını götürmüştür.⁵⁸ Süleyman ve ordusu karıncaların ülkesinden geçerken karıncaların beyi "Süleyman ve askerlerinin sizi ezmemesi için yuvalarınıza gidiniz" diye bağırmış; bu sözü rüzgâr Süleyman'a götürmüştür. O da askerlerine adımlarına dikkat etmelerini söylemiştir. Onlar da bir karınca budunu Süleyman'a ve ordusuna hediye etmişlerdir.⁵⁹ Hâcû, rubailerinde Süleyman'a yüzüğüne,

⁴⁹ Kirmânî, a.g.e., s. 520.

⁵⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 233.

⁵¹ Pala, a.g.e., s. 118.

⁵² Yâhakkî, a.g.e., s. 346.

⁵³ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 304.

⁵⁴ Kirmânî, a.g.e., s. 523.

⁵⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 645.

⁵⁶ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 382-383.

⁵⁷ Pala, a.g.e., s. 425.

⁵⁸ Sîrûs-i Şemîsâ, *Ferheng-i İşârât*, Tahran 1386 hş., II, s. 1203.

⁵⁹ Yâhakkî, a.g.e., s. 475.

mülküne, divanına, Saba melikesi Belkîs'la olan ilişkisine, Hüdhüd'e ve karınca budu olayına telmihte bulunarak yer vermiştir:

لعل تو به خاتم سلیمان بخرنند خاک قدمت به آب حیوان بخرنند
هر در که ز بحر عشقت آید زبرون اهل خردش به جوهر جان بخرنند

Senin lalini Süleyman'ın yüzüğüyle satın alırlar, senin ayağının toprağını ab-ı hayatla satın alırlar.

*Senin aşk denizinden çıkarılan her inciye akıl ehli can cevheriyle satın alırlar.*⁶⁰

ای آنک برت ملک سلیمان بادست در خیل تو سرو بنده یی آزادست
گویند که مردان همه جائی افتند دور از تو نگر که بنده چون افتادست

Ey Süleyman'ın mülkünün senin yanında bir rüzgâr olduğu, senin kölelerin arasında selvi özgür bir köledir.

*Derler ki yiğitlerin tümü bir yere düşerler, senden uzakta bak, kul nasıl düşmüştür?*⁶¹

کس پیش تو نام سخن آسان نبرد پای ملخی نزد سلیمان نبرد
همچون تو سخنوری به کرمان نرسید هر چند کسی زیره به کرمان نبرد

Kimse senin yanında kolayca söz söyleyemedi, Süleyman'ın yanına bir karınca budu götüremedi.

*Gerçi kimse Kirmân'a kimyon götürmez, senin gibi bir şair Kirmân'a ulaşmadı.*⁶²

ای آنکه به رخ آتش و گیسو عودی هر چند که در قصد دلی مقصودی
دیوان سلیمانی و زلفت چون باد سزاند بر آتش زره داودی

⁶⁰ Kirmânî, a.g.e., s. 733.

⁶¹ Kirmânî, a.g.e., s. 499.

⁶² Kirmânî, a.g.e., s. 502.

Ey yanağı ateş ve saç tütüsü olan, gerçi yürek seni kastediyorsa da

*Süleyman'ın divanı ve senin saçın rüzgâr gibi ateş üzerinde Dâvud'un zırhını yaparlar.*⁶³

ای پیک مبارک ز کجای آیی گویی ز دیار یار مای آیی
وی هدهد میمون که پیام آوردی آخر چه خبر گر ز سبای آیی

Ey mübarek haberci nerden geliyorsun? Sanki bizim yârimizin diyarından geliyorsun.

*Ve ey haber getiren mübarek Hüdühüd, eğer Sabâ'dan geliyorsan söyle bakalım ne haber?*⁶⁴

دل را خبری ز عالم جان دادند جان را شکری ز لعل جانان دادند
مه را به سر پرده شمس آوردند بلقیس زمان را به سلیمان دادند

Gönle can âleminden bir haber verdiler, cana cananın lalinden bir şeker verdiler.

*Ayı güneşin otağına getirdiler, zamanın Belkîs'ını Süleyman'a verdiler.*⁶⁵

Musa: İmran oğlu Musa İsrailoğullarına gönderilen büyük peygamberlerdendir. Firavun müneccimlerinden doğacak bir erkek çocuğun kendisini yok edeceğini öğrenmiş; bunun üzerine dünyaya gelen bütün erkek çocuklarını öldürtmüştür. Annesi Musa'yı bir sepete koyup Nil nehrine bırakmış; Firavun'un karısı Âsiye onu bulup büyütüştür.⁶⁶ Musa büyüdüğünde bir gün kaza neticesi bir Kıptiyi öldürmüş; Firavun'un yakalanması için emir verdiğini öğrenince şehri terk edip Medyen'e gitmiştir. Burada Şuayb peygamberin koyunlarıyla ilgilenmiş ve daha sonra onun kızıyla evlenmiştir.⁶⁷ Sonra eşi ve çocuklarıyla Mısır'a giderken Tûr-i Sina'ya yaklaştıklarında şiddetli fırtına ve rüzgârla karşılaşmış; yolunu şaşırarak ve uzaktan bir ateş

⁶³ Kirmânî, a.g.e., s. 523.

⁶⁴ Kirmânî, a.g.e., s. 525.

⁶⁵ Kirmânî, a.g.e., s. 508.

⁶⁶ Yâhakkî, a.g.e., s. 777-778.

⁶⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 535.

görmüş⁶⁸; yaklaşınca ağaçtan “Ya Musa! Ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım!” diye nida gelmiştir. Bunun üzerine Musa “o halde bana kendini göster” demiştir. Allah da “Len terâni (sen, Beni göremezsın), dağa bak. Eğer tecellime dayanabilirsen beni görebilirsin” demiştir.⁶⁹ Allah dağa tecelli edince dağ parçalanmıştır. Allah ile konuşmasından dolayı Musa’ya Kelimullah denilmiştir.⁷⁰

Musa peygamber Firavun’u hak dine davet etmiş; ama o reddetmiş ve askerleriyle Musa ve inananların peşine düşmüştür. Musa peygamber ve ona inananlar Musa peygamberin asasını Kızıldeniz’e vurup, açtığı on iki yoldan geçmişler; Firavun ise onların ardından geçerken boğulup ölmüştür. Musa’nın asasının yılan olması, elini koynuna koyup çıkarınca beyaz olması gibi mucizeleri vardır.⁷¹ Musa peygamber Hızır’dan ilim öğrenmek için onunla yolculuğa çıkmış; ancak Hızır’ın davranışlarına sabredememiştir.⁷² Hâcû, Musa peygamberin Kelim lakabına, ateş parçasını görmesine telmihte bulunarak; Kurân’da Arâf 7/143 anlatılan Musa Peygamberin Allah’ı görmek istemesi ve bunun üzerine Allah’ın “Len terâni (beni göremezsın) diye nida ettiği olayına iktibas yaparak değinmiştir:

وَلَمَّا جَاء مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَن نَرَاكَ إِنَّا كُنَّا بِنُورٍ
 اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسُوفَ نَرَاكَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ
 إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ.

“Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca, Musa: 'Rabbim! Bana Kendini göster, Sana bakayım' dedi. Allah: 'Sen, Beni göremezsın ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de Beni göreceksın' buyurdu. Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir etti ve Musa da baygın düştü; ayılınca: 'Yarabbi, münezzehsin, Sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim' dedi.” (Arâf 7/143)

کونین ز بوستان صنع تو خسی
 عیسی نفسی یافت و موسی قبسی

ای آنک تو مانی و نمانی به کسی
 از رایحه لطفت و انوار جمال

⁶⁸ Pala, a.g.e., s. 347-348.

⁶⁹ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara 2000, s. 210.

⁷⁰ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmihât*, s. 631.

⁷¹ Pala, a.g.e., s. 347-348.

⁷² Yâhakkî, a.g.e., s. 781.

Ey herkese benzeyen ve kimsenin sana benzemediği, senin yaratıcılık bostanında bu iki âlem çer çöp!

*Senin lütfunun kokusundan ve cemalinin nurlarından, İsa nefes buldu ve Musa ateş parçasını.*⁷³

ای دیده ز انوار تو موسی قیسی
وی یافته ز انفاس تو عیسی نفسی
روی تو ز بس نهانی و پیدایی
در دیده هر کسی و نادیده کسی

Ey senin nurlarından Musa ateş parçasını görmüş ve ey senin nefeslerinden İsa nefes bulmuş,

*Senin yüzün çok gizli ve açık olduğundan herkesin gözünde ve kimse görmemiş*⁷⁴

فهرست صحیفه معانی دل ماست
طوس ریاض لا مکانی دل ماست
با نور تجلی تو بر طور جلال
مجروح ندای لن ترانی دل ماست

Manalar sayfasının fihristi bizim gönlümüzdür, mekânsız bahçelerin tavusu bizim gönlümüzdür.

*Senin tecelli nurunla yüce Tûr üzerindeki yaralanmış “Len terâni” nidası gönlümüzdür.*⁷⁵

تا کی چو مسیح دم ز طاعات زنید
یا همچو کلیم لاف میقات زنید
خیزید و به می خاک مرا گل سازید
وانگه ز گلم خشت خرابات زنید

Ne zamana kadar İsa gibi ibadetlerinden iddiacı olacaksınız? Ya da Kelim gibi Allah'ı görme iddiasında bulunacaksınız?

*Kalkınız ve şarapla toprağımı çamur yapınız, o zaman çamurumdan meyhaneye kerpiç dökünüz.*⁷⁶

⁷³ Kirmânî, a.g.e., s. 524.

⁷⁴ Kirmânî, a.g.e., s. 525.

⁷⁵ Kirmânî, a.g.e., s. 493.

⁷⁶ Kirmânî, a.g.e., s. 735.

Hâcû ayrıca Musa peygamber ile Hızır arasındaki münasebete, Hızır'ın Musa peygambere söylediği “**کن نفاعا ولا تکن ضاررا**” (Başkalarına faydalı ol, zararlı olma)” sözüne⁷⁷ iktibas yaparak değinmiştir:

تا چند ز پیش خویش رانی ما را روزی به غلط بخوان من شیدا را
دانی که چه فرمود خضر موسی را **کن نفاعا ولا تکن ضاررا**

Ne zamana kadar kendi huzurundan bizi süreceksin? Bir gün yanlışlıkla çağır ben aşığı!

*Bilsen Hızır'ın Musa'ya ne buyurduğunu: (başkalarına) faydalı ol zararlı olma!*⁷⁸

İsa: Nâsıralı Meryem'in oğlu dört kutsal kitaptan biri olan İncil'in indirildiği peygamberdir. Cebrail'in üflemesiyle Meryem, İsa peygambere hamile kalmıştır. Bu yüzden İsa peygambere Rûhullah denilmiştir.⁷⁹ Mesih, Mesiha, Kelimetullah ve Zu'n-nahle gibi lakaplarıyla da bilinmektedir.⁸⁰ Körlerin gözünü açma, çamurdan yaptığı kuşları can verip uçurma, nefesiyle ölüleri diriltme gibi mucizeler göstermiştir.⁸¹ Hâcû, İsa'nın Mesih ismine, annesinin Meryem oluşuna ve ölüleri dirilten nefesine telmihte bulunmuştur:

تا کی چو مسیح دم ز طاعات زنید یا همچو کلیم لاف میقات زنید
خیزید و به می خاک مرا گل سازید وانگه ز گلم خشت خرابات زنید

Ne zamana kadar Mesih gibi ibadetlerinle iddiacı olacaksınız? Ya da Kelim gibi Allah'ı görme iddiasında bulunacaksınız?

*Kalkınız ve şarapla toprağımı çamur yapınız, o zaman çamurumdan meyhaneye kerpiç dökünüz.*⁸²

عیسی نفساز خسته دم باز مگیر یکدم نظر از اهل ندم باز مگیر

⁷⁷ Hâfız İmaduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, **Kısâsu'l-Enbiyâ** (thk. Abdulhayy el-Fermâvî), Mısır 1997, s. 552.

⁷⁸ Kirmânî, **a.g.e.**, s. 490.

⁷⁹ Şemîsâ, **Ferheng-i Telmîhât**, s. 471.

⁸⁰ Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, s. 420.

⁸¹ Yâhakkî, **a.g.e.**, s. 592-593.

⁸² Kirmânî, **a.g.e.**, s. 735.

این یک دو نفس که از حیاتم باقیست ای اهل قدم ز من قدم باز مگیر

Ey İsa nefesli yaralıdan nefesini esirgeme, bir an bakışını pişmanlık ehlerinden esirgeme!

*Hayatımdan geriye kalan bu bir iki nefeste, ey ehl-i kıdem bana gel!*⁸³

ای بسته دم عیسی مریم دم تو تو همدم آدمی و آدم دم تو
دم در کش از آنک شمع ایوان وجود و ایسته یک دمست و آن دم دم تو

Ey senin nefesinin Meryem oğlu İsa'nın nefesini kapattığı, sen Âdem'in arkadaşısın ve Âdem senin nefesin.

*Sus; çünkü varlık eyvanının mumu bir nefese bağlıdır ve o nefes senin nefesindir.*⁸⁴

تو کعبه قدسی و روان زمزم تو تو آیدم آدمی و دل عالم تو
گر آدم و عیسی دم از آن دم زده اند تو آیدم این دمی و عیسی دم تو

Sen kutsal Kâbe ve sen akan zezem, sen âlemin kıblesi ve gönül senin âlemin.

*Eğer Âdem ve İsa o nefesten bahsederlerse, sen bu nefesin Âdemisin ve İsa senin nefesin.*⁸⁵

ای آنک تو مانی و نمانی به کسی کونین ز بوستان صنع تو خسی
از رایحه لطف و انوار جمال عیسی نفسی یافت و موسی قیسی

Ey herkese benzeyen ve kimsenin sana benzemediği, senin yaratıcılık bostanında bu iki âlem çer çöp!

*Senin lütfunun kokusundan ve cemalinin nurlarından, İsa nefes buldu ve Musa ateş parçasını.*⁸⁶

ای دیده ز انوار تو موسی قیسی وی یافته ز انفس تو عیسی نفسی
روی تو ز بس نهانی و پیدایی در دیده هر کسی و نادیده کسی

⁸³ Kirmânî, a.g.e., s. 510.

⁸⁴ Kirmânî, a.g.e., s. 520.

⁸⁵ Kirmânî, a.g.e., s. 520.

⁸⁶ Kirmânî, a.g.e., s. 524.

Ey senin nurlarından Musa ateş parçasını görmüş ve ey senin nefeslerinden İsa nefes bulmuş,

Senin yüzün çok gizli ve açık olduğundan herkesin gözündeki ve kimse görmemiş.⁸⁷

ای بنده درگاه تو هر آزادی هر ذره سنگی ز غمت فرهادی
وی در ره وحدت تو آدم خاکی وز گلشن قدرت تو عیسی بادی

Ey her özgürün senin dergâhına köle olduğu, her bir taşın zerresinin senin gamından Ferhâd olduğu,

Ve ey senin vahdet yolunda Âdem'in toprak, kudret gülşeninde İsa'nın rüzgâr olduğu!⁸⁸

Yunus: Metta oğlu Yunus Kurân'da (Enbiyâ 21/87) geçtiği üzere Zunnûn (balık sahibi) olarak da adlandırılmış İsrailoğulları peygamberlerindedir.⁸⁹ Ninova şehri halkına peygamber olarak gönderilmiş; onları yirmi yıl Allah'ın dinine çağırması; ancak hiçbir olumlu cevap alamamış hatta çok incitilmiştir. Bunun üzerine Allah'tan onlar için azap isteyip ailesiyle Allah'tan izin almadan gemiye binmiştir.⁹⁰ Allah kavmin üzerine alev saçan bulutlar göndermiş; kavim tövbe etmiştir. Yunus peygamber Allah'tan izin almadan gemiye bindiği için gemi hareket etmemektedir. Bunun gemidekilerden birinin günahından kaynaklandığını düşünürler.⁹¹ Yunus peygamber de günahkârın kendisi olduğunu söyler ve denize atlamak zorunda kalır. O esnada bir balık onu yutar. Yunus günahı için balığın karnında yedi ya da kırk gün boyunca Allah'tan af diler. Bu yüzden ona Zunnûn yani balık sahibi denir. Yunus'un tövbesi Allah tarafında kabul edilir, balık sahile vurur ve Yunus peygamber kurtulur; kavmi de tövbe etmiştir.⁹² Hâcû, Yunus peygamberin Zunnûn (balık sahibi) ismine ve bu olaya telmihte bulunur:

⁸⁷ Kirmânî, a.g.e., s. 525.

⁸⁸ Kirmânî, a.g.e., s. 525.

⁸⁹ Yâhakkî, a.g.e., s. 922.

⁹⁰ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 726.

⁹¹ Pala, a.g.e., s. 496.

⁹² Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 716-717.

می کرد سمن برگ ز نرگس گلگون
در بحر فتاده بود همچون ذوالنون

آن سرو سهی چو خیمه می زد بیرون
ابروش به شکل نون و چشم سیهش

O selvi boylu dışarıya çadırını kurunca, yasemin yapraklarını nergisle renklendiriyordu.

*Onun kaşu nun ve onun siyah gözü denize düşmüş Zunnûn gibi.*⁹³

b. Dört halife:

Ebu Bekir: 571 yılında Mekke'de doğan Ebu Bekir, dört büyük halifenin birincisidir. Künyesi Ebu Bekir, lakabı Sıddîk ve Atîk'dir. Müslümanlığı kabul eden dördüncü kişi; cennetle müjdelenen on sahabenin ilkidir. Hicrette peygamberin yanında bulunmuştur. Kurân-ı Kerim'i ilk defa bir araya toplamıştır.⁹⁴ Hâcû, Ebu Bekir'e Sıddîk lakabına değinerek ve peygamberin ve Ebu Bekir'in Hicret esnasında mağarada birlikte bulunmalarını anlatan Kurân-ı Kerim Tevbe suresinin 40. ayetinden iktibasta bulunarak yer vermiştir:

إِلَّا تَتَصَرَّوْهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

“Ona (Muhammed'e) yardım etmezseniz, bilin ki, inkâr edenler onu Mekke'den çıkardıklarında mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmişti. Arkadaşına (Ebu Bekir'e) 'Üzülme, Allah bizimledir' diyordu; Allah da ona güven vermiş, görmediğiniz askerlerle onu desteklemiş, inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Ancak Allah'ın sözü yücedir. Allah güçlüdür, hâkimdir.” (Kurân-ı Kerim, 9 Tevbe 40).

بگزید حق از مهاجر و انصارش
دادند مثال اذهمافی الغارش

صديق چو عين صدق بود اسرارش
آن روز كه كوس ثانی اثنین زدند

Sıddîk sırlara doğruluk kaynağı olduğundan Muhacir ve Ensar'lardan Hak onu seçti

⁹³ Kirmânî, a.g.e., s. 519.

⁹⁴ Pala, a.g.e., s. 141.

*İki kişiden ikincisinin davulunu vurdukları o gün, onun mağarasındaki iki kişiye ferman verdiler.*⁹⁵

Ömer: Ömer, İslam'ın ikinci halifesi olup, cennetle müjdelenen on kişiden biridir. 591 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir.⁹⁶ Adaletiyle meşhur olmuştur. O batıl ve hak arasındaki farkı herkesten daha iyi ortaya koyup; hüküm verirken yanılmadığından ona Faruk lakabı verilmiştir.⁹⁷ Hâcû, Ömer'in batıl ile hak arasındaki farkı ortaya koyuşuna ve bu yüzden kendisine verilen Faruk lakabına değinmiştir:

میری کہ بر آورد دمار از قیصر
جان در سر زخم دره اش کرد پسر
ز ضلال چون فرق نمی بود ہدی را
فاروق میان کفر و دین گشت عمر

Kayser'in canını okuyan emirin oğlu, onun kamçısının yarasıyla can verdi.

*Doğru yol ile yanlış yol arasında bir fark olmadığı için, Ömer küfür ve din arasında Faruk oldu.*⁹⁸

Osman: İslam'ın üçüncü halifesi olup hayatında iken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. 574 yılında dünyaya gelen Osman, peygamberimizin iki kızıyla evlendiği için Zinnûreyn (iki nur sahibi) unvanıyla anılmıştır. Kurân'ı çoğalttırıp önemli merkezlere göndermiş; Kurân okurken (hilafeti ondan almak isteyenlerce) şehit edilmiştir.⁹⁹ Hâcû, Osman'ın Kurân okurken ondan hilafeti almak isteyenlerce şehit edilmesi olayına telmihte bulunmuş ve onun Zinnûreyn lakabına yer vermiştir:

آن میر کہ کرد جان نثار قرآن
وز آب حیاتش تازہ رو شد ایمان
منعش ز امامت بہ چہ رو می کردند
زان باب کہ منصرف نباشد عثمان

O emir ki canını Kurân'a kurban etti, iman onun hayat suyundan tazelendi.

*İmamlıktan onu alıkoymaya neden çalışıyorlardı, Osman'ın vazgeçmediği o konudan.*¹⁰⁰

⁹⁵ Kirmânî, a.g.e., s. 512.

⁹⁶ Pala, a.g.e., s. 380.

⁹⁷ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 464.

⁹⁸ Kirmânî, a.g.e., s. 509.

⁹⁹ Pala, a.g.e., s. 378.

¹⁰⁰ Kirmânî, a.g.e., s. 518.

در کوره اسلام تویی نقدی عین
آمد لقب ز آسمان ذی النورین

ای دیده تو آب حیا را شده عین
چون نشد بدو نور دیده چشمت روشن

Ey senin gözünün hayâ suyuna kaynak olduğu, İslam ocağında sensin altın para.

İki göz nuruyla senin gözün parladığından, gökten sana lakap geldi Zinnûreyn.¹⁰¹

Ali: Dört büyük halifenin sonuncusudur. Peygamberin amcaoğlu ve damadıdır. Peygamberin kızı Fatma'dan (lakabı Betül'dür) Hasan, Hüseyin ve Zeynep adında üç çocuğu olmuştur. Ebu Turâb (Toprağın babası), Murtaza (Seçilmiş), Esedullah (Allah'ın Aslanı), Haydar (Aslan) ve Şîr-i Yezdân (Allah'ın Aslanı) gibi lakaplarla anılan Ali için Peygamber “*Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır*” diye buyurmuştur.¹⁰² Yiğitliği, cesareti ve ilmiyle meşhur olmuş; peygamberin yanında tüm savaşlara katılmıştır. Kûfe'de Hariciler tarafından şehit edilmiş, Kûfe yakınındaki Necef'te defnedilmiştir. Türbesi Necef'te bulunduğu için ona Necef şahı da denilmiştir.¹⁰³ Hâcû, Ali'nin peygamberin amcasının oğlu, damadı ve Fatma'nın (Betül) eşi oluşuna değinmiş; Haydar ve Şîr-i Yezdân lakaplarına ve peygamberin onun için söylediği “*Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır*” sözüne telmihte bulunmuştur:

پشت سپه و ابن عم پیغمبر
داماد رسول و شیر یزدان حیدر

آن شاه که شهر علم را آمد در
شاه شهدا میر نجف جفت بتول

Peygamberin amcasının oğlu ve ordunun hamisi o şah, ilim şehrine kapı oldu.

Şehitlerin şahı, Necef'in emiri, Betül'ün eşi, resulün damadı, Şîr-i Yezdân ve Haydar.¹⁰⁴

c. Diğer dinî şahsiyetler:

Hızır: Kimilerine göre peygamber, kimilerine göre Lokman gibi Allah'ın ilim sahibi kullarından, kimlerine göre ise evliyadan kabul edilmiştir. Bazılarına

¹⁰¹ Kirmânî, a.g.e., s. 519.

¹⁰² Pala, a.g.e., s. 28-29.

¹⁰³ Şemisâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 457, 464.

¹⁰⁴ Kirmânî, a.g.e., s. 510.

göre Hızır İskender'in üst düzey bir komutanı olması; kötülüklerden son derece kaçınması sebebiyle karanlıklar diyarında bulunan ab-ı hayattan içebilmiş ve ölümsüzlük elde etmiştir; buna karşın İskender (Zülkarneyn) ise ab-ı hayattan içememiştir.¹⁰⁵ Bazı İskendernameler ise Hızır'ın yanına ab-ı hayattan biraz alıp servi ağaçlarına döktüğünü; bir karganın su içmek için su keselerini deldiğini ama içtiği suyun gagasından döküldüğünü aktarmışlardır.¹⁰⁶

Hızır aşkın simgesi, bâtinî ilimlerin, gerçeğin, her şeyden haberdar olmanın, ebediliğin simgesi gibi farklı şekilde anılmıştır. Mutasavvıflar Hızır'ın veli olduğunu kabul etmişlerdir. Hızır'ın Musa peygamber ile olan arkadaşlığında Musa müridi ve Hızır mürşidi temsil etmiştir. Ayrıca Hızır'ın dara düşenlere, kaybolmuşlara yardım ettiğine; hastaları iyileştirdiğine inanılmaktadır.¹⁰⁷ Hâcû Hızır'ın Musa peygambere söylediği söze iktibasta bulunmuş (yukarıda Musa maddesine bakınız); Hızır'ın ab-ı hayat değer takvası sayesinde ebediliğe kavuştuğuna vurgu yapmıştır:

تا چند ز پیش خویش رانی مارا
دانی که چه فرمود خضر موسی را
روزی به غلط بخوان من شیدا را
کن نفاعا ولا تکن ضرارا

Ne zamana kadar kendi huzurundan bizi süreceksin? Bir gün yanlışlıkla çağır ben aşığı!

*Bilsen Hızır'ın Musa'ya ne buyurduğunu: (başkalarına) faydalı ol zararlı olma!*¹⁰⁸

هستی بهمین نقش هیولانی نیست
مانند خضر ز آب حیوان بگذر
معنی بهمین صورت انسانی نیست
زیرا که بقا به روح حیوانی نیست

Varlık sadece dış görünüşten ibaret değildir, mana sadece insani suretten ibaret değildir.

*Hızır gibi ab-ı hayattan geç; çünkü hayvanî ruh için ebedilik yoktur.*¹⁰⁹

عیبم مکن ای خواجه که تا من هستم
مانند خضر زنده جاوید شدم
بی جان و بدن قائم و بی می هستم
چون دست ز آب زندگانی شستم

¹⁰⁵ Yâhakkî, a.g.e., s. 332.

¹⁰⁶ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 284.

¹⁰⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 379-380.

¹⁰⁸ Kirmânî, a.g.e., s. 490.

¹⁰⁹ Kirmânî, a.g.e., s. 500.

Ey efendi beni ayıplama; çünkü ben yaşadığım sürece cansız, bedensiz ayaktayım ve şarapsız sarhoşum.

*Hayat suyundan vazgeçtiğimden beri Hızır gibi ebedi canlı oldum.*¹¹⁰

Zülkarneyn: Peygamberliği ya da veliliğine dair farklı görüşler olan Zülkarneyn, Kurân'da yeryüzünün doğu ve batısına hâkim olan bir cihangir olarak geçmektedir. Kurân'da onun Allah tarafından güçlü kılınıp doğu ve batıya kadar ilerlediği; yaptığı demir ve bakırdan setle Yecüc ve Mecüc kavimlerine karşı koyduğu anlatılmaktadır.¹¹¹ Ona dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazıları İbrahim peygamber zamanında veya ondan bir süre önce yaşadığı, bazıları ise İran hükümdarı Ferîdûn ile çağdaş olduğunu düşünmüşlerdir. Kimileri de Hızır ile beraber ab-ı hayata ulaşmak için Karanlık ülkesine gittiklerini söylemektedir. Birçok kaynakta Zülkarneyn'in hikâyesi ile Makedonyalı İskender'inki karıştırılmıştır.¹¹² Hâcû, Zülkarneyn'in ab-ı hayatı bulmak için karanlık ülkesine gidişine benzetme yapmak için telmihte bulunmuştur:

ای خط تو دیباچه قانون نجات
ذوالقرنیست کالک عالمگیرت
نسخ شب قدر کرده در روز برات
زان شد به سیاهی ز پی آب حیات

Ey kurtuluş kanunun önsözü olan senin hattın, berat gününde kadir gecesini iptal etmiştir.

*Âlemi alan kalemin Zülkarneyn'dir, ondan ab-ı hayatın peşinden karanlık ülkesine gitti.*¹¹³

Sevgilinin yakut dudağını ab-ı hayata benzettiği beyitlerde de yine bu olaya (Zülkarneyn'e) telmihte bulunmuştur:

بالعل لب تو آب حیوان آبیست
زلف سیهت به خواب می دیدم دوش
وز دفتر حسننت مه تابان باییست
تا خود چه شود که بس پریشان خوابیست

¹¹⁰ Kirmânî, a.g.e., s. 738.

¹¹¹ Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, s. 751.

¹¹² Yâhakkî, a.g.e., s. 381.

¹¹³ Kirmânî, a.g.e., s. 492.

Ab-ı hayat senin lal dudağının karşısında bir sudur, parlak ay senin güzellik defterinden bir babdır.

*Dün gece senin siyah zülfünü rüyamda gördüm, bakalım ne olacak; çünkü çok perişan bir rüyadır.*¹¹⁴

ماهى که دلم به زلف مشک افشان برد
کس نیست که از درد فراقش جان برد
لعل لب او آب حیاتست ولیک
از حسرت آب آب خود نتوان برد

Bir ay ki misk saçan zülfüyle gönlümüzü götürür, onun ayrılık derdinden can vermeyen kimse yoktur.

*Onun dudağının lali ab-ı hayattır; ancak suyun hasretinden kendi yüzsuyu dökülmez.*¹¹⁵

گیسوی کزت گوی به چوگان ببرد
لعل لب آب حیوان ببرد
گفتم که برد جان ز غم عشق تو گفت
آنکوز غم جان بدهد جان ببرد

Senin kıvr kıvr saçın topu çevgana sürer, senin lal dudağın ab-ı hayatı rüsva eder.

*Dedim: senin aşk gamından kim kurtulur? Dedi: gamdan can veren kimse kurtulur.*¹¹⁶

Mâlik-i Dînâr: Mâlik b. Dînâr-i Basrî, tabîinden olup, zühd ve takvasıyla ünlü olmuştur.¹¹⁷ Âlim ve zâhidlerin meşhurlarından olan Mâlik-i Dînâr Basra'da yaşamış ve Hicri 131 yılında burada vefat etmiştir. Mâlik-i Dînâr, zengin ve ikbal sahibi anlamına da gelmektedir.¹¹⁸ Hâcû, Mâlik-i Dînâr'ı hem Mâlik b. Dînâr-i Basrî'ye telmihte bulunarak hem de altın sahibi, zengin anlamlarında tevriyeli kullanmıştır:

آن جان عزیز بین که چون خوارم کرد
وز جان عزیز خویش بیزارم کرد
چون دید که من بی زری معروفم
باروی چو زر مالک دینارم کرد

O aziz canıma bak ki beni nasıl zelil etti ve beni aziz canımdan bezdirdi.

¹¹⁴ Kirmânî, a.g.e., s. 498.

¹¹⁵ Kirmânî, a.g.e., s. 508.

¹¹⁶ Kirmânî, a.g.e., s. 509.

¹¹⁷ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 580.

¹¹⁸ Onay, a.g.e., s. 473.

*Benim altınım olmadığımı görünce, altın gibi yüzümden beni (altın sahibi) Mâlik-i Dînâr etti.*¹¹⁹

Bilal Habeşi: Bilal b. Hamâme b. Rebâh, peygamberin azatlı kölesi, ilk Müslümanlardan Habeşli bir zattır.¹²⁰ Peygamber onu müezzini tayin etmiştir.¹²¹ Sesi çok güzel ve tesirli olduğundan ezan okuduğunda dinleyenleri ağlatmış. Müşriklerin işkencelerine uzun süre dayanmış; 641 yılında Şam'da vefat etmiştir.¹²² Hâcû, Fars edebiyatında güzel sesiyle ünlü olan Bilal'e sevgilinin siyah benini benzeterek yer vermiştir:

بر گلشن روی عالم افروز تو خال گویی که ندایم ز ند از خلد بلال
ترکی تو و خال عنبرینت حبشی بدری تو و حاجب تو پیوسته هلال

Senin dünyayı aydınlatan yüzünün gülşenindeki ben, sanki Bilal gibidir, cennetten seslenir.

*Sen Türk'sün ve senin amber benin Habeşli, sen bir aysın ve senin hizmetçin daima hilal.*¹²³

3. Aşk hikâyelerinin kahramanları:

Ferhâd: Ferhâd ile Şirin adlı aşk hikâyesinde geçen kahramanlardandır. Ferhâd, İran padişahlarından Husrev-i Pervîz'in sevgilisi Şirin'e âşık olur.¹²⁴ Husrev onu sevgilisinden uzaklaştırmak için Bîsutûn dağı delmekle görevlendirir. Bu yüzden Kûhken olarak da bilinir.¹²⁵ Ferhâd dağı yarar; ancak Husrev'in aldatması sonucu Şirin'in öldüğünü zannederek üzüntüsünden ölür. Fars edebiyatında namus ve aşk simgesi olarak zikredilir.¹²⁶ Hâcû, Ferhâd'ın aşk uğruna çektiği müşküllere, Şirin uğruna canını vermesine telmihte bulunur. Ayrıca hikâyenin kahramanlarından Husrev'i sevgiliye kavuşabilen âşığı ve sevgiliyi de Şirin'e teşbih ederek değinir:

ای بنده درگاه تو هر آزادی هر ذره سنگی ز غمت فرهادی

119 Kirmânî, a.g.e., s. 506.

120 Onay, a.g.e., s. 125.

121 Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 594.

122 Pala, a.g.e., s. 82.

123 Kirmânî, a.g.e., s. 513-514.

124 Pala, a.g.e., s. 162.

125 Onay, a.g.e., s. 210.

126 Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 307-308.

وی در ره وحدت تو آدم خاکی وز گلشن قدرت تو عیسی بادی

Ey her özgürün senin dergâhına köle olduğu, her bir taşın zerresinin senin gamından Ferhâd olduğu,

*Ve ey senin vahdet yolunda Âdem'in toprak, kudret gülşeninde İsa'nın rüzgâr olduğu!*¹²⁷

Ferhâd ve Şirin:

هر دم که ز آب چشم ما آرد یاد بر چهره ز دیده دجله ریزد بغداد
با سنگدلی هنوز می نالد کوه زین درد که داد جان شیرین فرهاد

Bizim gözyaşımızı hatırladığı her an, Bağdat'ın yüzüne gözünden Dicle döker.

*Ferhâd'ın Şirin'e canını verdiği bu dertten, taş kalbiyle şimdi dağ bile inler.*¹²⁸

Husrev ve Şirin:

تا چند چو خور بر سر عالم لرزی گر بگذری از جهان جهانی ارزی
خسرو تویی ار شکر شیرین بوسی کسری تویی ار مهر نگارین ورزی

Ne zamana kadar güneş gibi âlemin üzerinde titrersin? Eğer bu cihandan geçersen, bir cihana değersin.

*Husrev sensin eğer Şirin'in şeker dudağını öpersen, Kısra sensin eğer bir güzeli seversen.*¹²⁹

¹²⁷ Kirmânî, a.g.e., s. 525.

¹²⁸ Kirmânî, a.g.e., s. 507-508.

¹²⁹ Kirmânî, a.g.e., s. 527.

SUMMARY

PERSONALITIES IN THE RUBAIES OF KHWAJU KERMANI

Yasemin YAYLALI *

One of the greatest poets of Hijri the eighth century, Khwaju reconciled the gnostic mysticism and non-religious issues in his works with a great mastery; he undertook the duty of bridge between Hafez and Saadi in his most successful ghazal style. Although it varied in style Khwaju'n the eulogies, some are similar to the style of the Hâkânî's. In his ghazals close to the Saadi's style In terms of lafiz and meaning, his own conspicuous style is unique; Technical terms and compounds seen in his most ghazals are not seen in his other poetries. Khwaju remained under the influence of Ferdowsi and Nizami, creating particularly a unique style for himself in Mathnevi.

His divan consisting of 9000 verses and 2 parts has a total of 432 rubais. In the study, the rubais in Khwaju 's Divan were examined. 432 of Rubais were translated into Turkish from Persian and of these which include mythological and religious figures mentioned by name as the hero of the love story quatrains were used. These figures are examined in the nominally under three headings:

1. Historical and mythological figures
2. Religious figures
 - a. Prophets
 - b. Four Caliphs
 - c. Other religious figures
3. The love story of heroes

The rulers such as Khatam, Freydun, Bahram, Darius, Jam, Kavus are located in historical and mythological figures. The allusions were made the names of these rulers and the events and features made prominent.

The religious figures are divided into three categories: Adam, David, Solomon, Moses, Jesus and the prophets such as Jonah; Four Caliphs and

* Assist. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Persian Language and Literature (yasemin_yaylali@hotmail.com).

Speed, qarnain, Malik-i Dinar and other religious figures like Bilal the Abyssinian.

Khwaju alluded that, Adam being the earth was created and spirit him blown him by God (breath), David, the prophets of the armor adheres to Solomon's ring on, property on, sofas to Saba melikee the relationship with Belkis, Hühüd and ants is the event of Jesus 'the name of Christ, the mother of the Virgin Mary occurred and the breath of life to the dead, Jonah's Zunnûn (fish owner) name bulunarak in telmih; Moses of the verses describing the want to see God, as well as the relationship between the speed and the prophet Moses, of Khidr Moses by quoting the promise that he made about being useful to others, says the prophet has included the names and stories.

Khwaju, quoted Abu Bakr to Siddiq alias to, describing the present with the Messenger during the Hijrah with prophet in the the cave, Umar's putting 'out the difference between right and falsehood and so given to Farouk nickname to, Usman Zinnûreyn nickname to, being a martyrwhile reading the Quran Ali Haydar and Shir-i Yezdân moniker to his son, the prophet's uncle, son and Fatima wife of the prophet, finding the telmih to that said to his knowledge the four caliphs names occurs, the moniker has dealt with and famous features.

The other religious figures of the ab-i Speed and life events, however, have been going out into the country to find the telmih to the ab-i qarnain life; Malik-i Dinar and Bilal-i Habeşî'n has while chanting the names.

On the part of the hero of the heroes of the love story, which took place with Farhad cute love story. Shirin Farhad says the love story with the hero of the Farhad, Shirin and Hüsrev the names, prominent features; telmih by the legendary love story has touched.

KAYNAKÇA

A. Naci Tokmak, "Hâcû-yi Kirmânî", **DİA**, İstanbul 1996, XIV, 520-521.

Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Ankara 2000.

Devletşâh-i Semerkandî, **Tezkiretu'ş-şuarâ**, Tahran 1382 hş.

Hâcû-yi Kirmânî, **Dîvân-ı Kâmil-i Hâcû-yi Kirmânî** (tsh. Sa'îd-i Kâni'î), Tahran 1374 hş.

Hâfız İmaduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, **Kısâsu'l-Enbiyâ** (thk. Abdulhayy el-Fermâvî), Mısır 1997.

İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, İstanbul 2002.

M. Asım Köksal, **Peygamberler Tarihi I-II**, Ankara 2013.

Mehmet Vanlıoğlu- Mehmet Atalay, **Edebiyat Lügati**, Erzurum 1994.

Nimet Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, İstanbul 2008.

....., **İran Mitolojisi**, İstanbul 2012

Sîrûs-i Şemîsâ, **Ferheng-i Telmîhât**, Tahran 1386 hş.

....., **Ferheng-i İşârât**, Tahran 1386 hş., I-II.

Zebihullâh-i Safâ, **Târîh-i Edebiyyât der Îrân**, Tahran 1366 hş., I-V.

Yâhakkî, Muhammed Ca'fer, **Ferheng-i Esâtîr ve Dâstân-i Vârehâ der Edebiyyât-i Fârsî**, Tahran 1386 hş.